

Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, (İSMUS), IX/2 (2024), s. 133-137

Kitap İncelemesi / Book Review

OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA İKTİSAT VE KAPİTALİZM DENİZ T. KILINÇOĞLU

(Çeviri: Onur Gayretli)

Ankara: Heretik Basın Yayın, 2023, 1. Baskı, 400 Sayfa, ISBN: 9786059436717

Fatma Betül YAHŞI*

Makale Başvuru Tarihi:18/11/2024

Makale Kabul Tarihi:17/12/2024

İktisadi düşünce her dönemde siyasi, politik ve iktisadi kurumların oluşumunu ve dönüşümünü tetikleyen en önemli unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. On sekizinci yüzyıla gelindiğinde iktisat, çağın ruhu (Zeitgeist) olarak tanımlanmış, tüm alanlara hakimiyetini ilan etmiştir. Osmanlı İmparatorluğu incelendiğinde ise klasik politik iktisadi düşüncelerin nispeten daha geç bir dönemde iktisadi ve sosyal politika aracı olarak kullanılmaya başlandığı bilinmektedir. “Osmanlı İmparatorluğu’nda İktisat ve Kapitalizm” ilk olarak Osmanlı toplumunda iktisadi düşüncenin gelişimini sonrasında ise politika aracı olarak kullanıldığı dönemi konu almaktadır. Kendisini “akademik iktisadi formasyonu olan bir tarihçi” olarak tanımlayan Deniz T. Kılınçoğlu’nun bu eseri ilk olarak 2019 yılında İngiltere’de yayınlanmış ve uluslararası okura hitaben yazılmıştır. Kılınçoğlu eserinde “dünyaya dair yeni bir açıklama biçimi olarak” iktisadın, klasik politik ekonominin ve onu temsil eden burjuvazi değerlerinin on dokuzuncu yüzyıl Osmanlı iktisadi düşüncesindeki yansımalarını incelemektedir. Bu eser, yazarın Osmanlı iktisadi düşünce literatürünün en verimli dönemi olarak tanımladığı II. Abdülhamid döneminde, klasik kapitalist modernleşmenin İmparatorluğun hayatta kalma stratejisi üzerindeki etkilerinin neler olduğu, bu etkilerin siyasi ve toplumsal alanda hangi politika araçları ile yaygınlaştırıldığı, burjuva değerlerinin modern kapitalist Osmanlı bireyinin oluşturulması bağlamında topluma nasıl işlendiği gibi sorular ekseninde sistematik biçimde şekillendirilmiştir. Eser toplamda beş bölümden oluşmakta olup yazar her bölümde Osmanlı iktisadi modernleşmesinin farklı bir boyutuna değinmektedir. Kılınçoğlu kitabın Osmanlı iktisadi düşünce yazının bir kataloğu olmadığını belirtmiş, geç dönem Osmanlı imparatorluğunda küresel kapitalizmin gelişimine değil; iktisadi, sosyal ve entelektüel alandaki etkilerine odaklandığını ifade etmiştir. Bu çerçeveyi de kültürel ve zihinsel dönüşümü yönlendiren iktisatçılar ve aydınların düşüncelerini analiz ederek sunmaktadır.

* Arş. Gör., Marmara Üniversitesi, İktisat Tarihi Anabilim Dalı, betul.yahsi@marmara.edu.tr, ORCID: 0000-0002-1992-5762

Kılınçoğlu kitabının giriş bölümünde eser boyunca kullandığı modernite, modern, modernleşme, reformist gibi kavramların hangi perspektifte kullanıldığını oldukça net şekilde ifade etmektedir. Zira modernite kavramının ne olduğu, neyi ifade ettiği, köklerinin nereden geldiği gibi tartışmalar öncelikle bu kavramın daha sonra ise eserin anlamsal bütünlüğünü zedeleyebilmektedir. Ayrıca çalışmasının edebiyat, sosyoloji, toplumsal psikoloji, kültür gibi birçok alandan beslendiğini ve bu yönüyle disiplinler arası bir tarih çalışması olduğunu ifade etmiştir. Edebi ve edebi olmayan metinlerin içinde olan ve dışında kalan öğelerin sistematik bir okumasını gerektiren Yeni Tarihselcilik perspektifinden yararlanmışır. Eser, iktisadi, siyasi ve politik kurumsal dönüşümlerin sürekli bir evrim içerisinde olduğu fikrine dayanmaktadır. Dolayısıyla yalnızca ana konusu olan II. Abdulhamid döneminin iktisadi fikirlerinden ibaret olmayıp önceki ve sonraki dönemlerdeki iktisadi fikirler ve birbirleri ile olan ilişkileri de incelenmektedir. Bu yönü ile çalışma bir döneme ait iktisadi düşüncüyü değil o iktisadi düşüncenin evrimsel bir sürecini incelemektedir. Yazarın en önemli eleştirilerinden biri Osmanlı iktisadi fikir ve politikaları üzerindeki yaygın ilkelik ve taklit söylemlerine karşıdır. Son dönem Osmanlı entelektüel düşüncesi ve modernleşmesinin taklitçi bir eğilimden ziyade oldukça pragmatist, mevcut fikir ve politikaların Osmanlı sentezinin oluşturulduğu bir yapıya sahip olduğunu savunmaktadır. Kılınçoğlu çalışmasının bu yönü ile klasik modernite kuramı ve Avrupa merkezci bakış ile yapılan tarih çalışmalarından ayrıldığını ifade etmektedir. Eseri diğer tarih çalışmalarından farklı kılan önemli unsurlardan biri de kurumsal perspektifin kullanılmış olmasıdır. Bunu yaparken diğer kurumsal yaklaşımıcılardan farklı olarak, iktisadi kalkınmanın dışsal ve geri dönük bir analizini yapmak yerine, Osmanlı iktisatçılarının kapitalist kalkınma ve geri kalmışlık meselesine karşı kurumsal analizlerini entelektüel ve iktisadi açıdan, içsel ve çağdaş bir bakış ile incelemektedir.

Kılınçoğlu birinci bölüme Osmanlı iktisadi kurumlarının ve iktisadi düşüncesinin genel bir perspektifini çizerek başlamaktadır. Bu perspektifi temelde İslam ekonomisinin bazı kurumlarından Mehmet Genç'in üç sac ayaklı teorisine kadar genişletmiştir. On dokuzuncu yüzyıla gelindiğinde bu iktisadi kurumların sorgulanmasını ise iki farklı sebebe dayandırmıştır. Birincisi Avrupalı devletlerin iktisadi ve askeri olarak Osmanlıdan daha gelişmiş olması, ikincisi ise Osmanlı düşünürlerinin Avrupa'nın ilerleyişi ve Osmanlı'nın gerileyişinin açıklayıcısı olarak klasik iktisadın ilkeleri ile tanışmış olmaları. Eserde Osmanlı iktisadi düşüncesine klasik iktisat ilkelerinin girişi bu iki faktöre dayandırılmaktadır. Kılınçoğlu Osmanlıda iktisadi düşünceye dair verdiği eser örneklerini "reformist padişah" olarak tanımladığı III. Selim'in Süleyman Penah Efendi, Tatarcık Abdullah Molla ve Mehmet Şerif Efendi gibi birkaç devlet yöneticisinden istediği tavsiye raporlarından yani layihalardan başlatmaktadır. Yazar eserde layihaların kapsamlı iktisadi kurumların gerekliliği ve devlet maliyesinin yeniden düzenlenmesi önerileri, Osmanlı devlet geleneğine iktisadi kalkınma fikrinin girişini temsil etmekte olduğunu vurgulamıştır. Kılınçoğlu layihalar ile başlayan bu geleneğin daha sonra Le Spectateur Oriental, Takvim-i Vekayi, Ceride-i Havadis gibi dergiler ile devam ettirildiği hatta bu tür yayınların bazıları bizzat padişah tarafından desteklendiğini ifade etmiştir. İktisadi liberalizm fikri bu yayın organları vesilesi ile Osmanlı iktisadi düşünce alanına dahil olmuştur. Ayrıca bu yayınlarla tarım-sanayi, liberalizm-korumacılık gibi tartışmaların da ateşlendiği ifade edilmiştir. Kılınçoğlu on dokuzuncu yüzyılın sonuna doğru iktisadi düşüncüyü yayma çabalarının bir hayli arttığını ifade etmiş ve Mehmet Şerif, Münif Paşa ve Ohannes Efendi gibi aydınların Mekteb-i Mülkiye ve Mekteb-i Hukuk-i Şahane gibi okullarda politik ekonomi dersleri şeklinde kurumsallaştığını belirtmiştir. Nihayetinde eserde 1870'li yıllara gelindiğinde iktisat devlet idaresi biliminde toplumsal değişim aracına dönüştüğü ifade edilmiştir. Kılınçoğlu bu bölümün sonunda Tanzimat döneminin mali ve siyasi açıdan çökmüş bir devlet, öte yandan ise imparatorluğu kaldırmak üzere bilimsel kılavuz olarak kullanılabilir iktisadi beraberinde getirdiğini belirtmiştir.

İkinci bölümde yazar on dokuzuncu yüzyılın sonlarında Osmanlı iktisadi düşüncesinin kaynakları olan kitaplar, broşürler ve dergilerdeki metinlerin analizi yaparken çeviri olan metinlerin kültürel, entelektüel ve toplumsal dinamiklerini incelemektedir. Ayrıca Kılınçoğlu on dokuzuncu yüzyıl sonu ve yirminci yüzyılın başlarında çeviri metinlerdeki Avrupa merkezli liberal iktisat düşüncesinin toplumsal ve kültürel kodlar ile nasıl Osmanlı iktisadi literatürüne uyarlandığına dair detaylı bir perspektif sunmuştur. Bu noktada şunu belirtmek gerekir ki Kılınçoğlu on dokuzuncu yüzyıl sonrası iktisadi düşüncenin Avrupa'dan direk ithal edildiği tezlerine karşı çıkmaktadır. Avrupa özentiğinin, taklitçiliğinin ötesinde liberal ve korumacı fikirlerin Osmanlı toplumsal ve iktisadi yapısına uyarlanarak politika önerilerinde bulunduğu savunmakta ve bu tezini de dönemin basılı yayınlarının detaylı analizlerini yaparak somutlaştırmaktadır. Kılınçoğlu "iktisadın Osmanlılaştırılması" olgusunu Osmanlı iktisadi literatürünün önemli isimlerine hocalık yapmış olan ve iktisadi düşüncede liberal kanadı temsil eden Ohannes Efendi ile korumacı kanadı temsil eden Ahmed Mithad Efendi'nin fikirleri üzerinden işlemiş, daha sonra farklı düşünelere genişletmiştir. Geri kalmışlığın klasik iktisat teorisinin araçları ile açıklanması yaklaşımı kurumsal değişim ve modern Osmanlı bireyi oluşturma önerilerini beraberinde getirmiştir. Kılınçoğlu iktisadın bu dönemle birlikte Osmanlı mali politikalarını yönlendiren bir araç ve iktisadi fikirler kanalı ile yumuşak toplum mühendisliği projesini gerçekleştirecek bir vasıta olarak kullanıldığını ifade etmektedir.

Kılınçoğlu İngiltere'de yaşanan sanayi devriminin oluşturduğu burjuva değerler hakimiyetinin bir toplumsal dönüşüme sebep olması gibi on dokuzuncu yüzyılın sonunda iktisadi modernleşme yaşayan Osmanlı toplumunun da yeni bir anlayış çerçevesinde dönüştüğünü vurgulamıştır. Yazar üçüncü bölüme bu olgunun temelinde yatan tarihselcilik perspektifini açıklayarak başlamıştır. Zira Osmanlı İmparatorluğu'nda kronik hale gelen iktisadi sorunlar ve kapitalist ekonomiler ile bütünleşme sürecinde meydana gelen ani değişimlerin tarihsel bakışa ilgi uyandırdığını belirtmiştir. Kılınçoğlu bu dönemden sonra Osmanlı aydınlarının geri kalmışlığın toplumsal ve iktisadi nedenlerini tarihsel bakış açısı ile incelemeye başladıklarını, böylece tarih yazımının sarayın tekelinden çıkartılarak Osmanlı aydınları tarafından üstlenildiğini ifade etmiştir. Osmanlı aydınlarının geri kalmışlığı tarihte arayışlarının Osmanlı geleneksel kurumlarına karşı büyük dönüşüm önerilerinin ortaya çıkmasına sebep olduğunu belirtmiştir. Böylece Osmanlı modernleşmesi ve modern bir toplum inşası entelektüel alanda ciddi bir çalışma alanı oluşturmuştur. Kılınçoğlu bölümün devamında Osmanlı bireyinin Avrupa karşısında kendini nasıl anlamlandırdığını analiz etmek için önce dönemin seyahatnamelerini incelemiş, son kısmında ise modern Osmanlı toplumunun inşası amacı çerçevesinde Münif Paşa, Ahmed Mithad, Jöntürkler gibi reformistlerin fikir ve önerilerine odaklanmıştır. Bu aydınların sosyokültürel kısıtların aşılması için oluşturduğu önerilerini eğitim, kalkınma, modern toplum ve bireyin inşası, devlet, girişimcilik, tüketim gibi kavramlar çerçevesinde gerçekleştirmiştir. Kılınçoğlu modernleşme hareketinde politika önerileri ve odaklandıkları araçların farklılaşması açısından iki ayrı kanadın ortaya çıktığını ifade etmektedir: Yeni Osmanlılar ve Jön Türkler. Ancak bu iki kanadın temelde iktisadi ve toplumsal kalkınma hedefini paylaştığını, dolayısıyla birbirinden kesin çizgiler ile ayıramayacağını vurgulamaktadır.

Dördüncü bölümde Kılınçoğlu bir önceki bölümde sosyokültürel dinamiklerini incelediği modernleşme önerilerinin bu sefer iktisadi dinamiklerini incelemektedir. İktisadi kalkınma ve modernite ilişkisinden bahsetmiş, on dokuzuncu yüzyılın sonunda sanayileşme yoluyla kalkınmanın medeni bir millet olmak için zorunlu olduğu algısından dolayı sanayileşme ve kalkınma konularının sanıldığı aksine Osmanlı aydınlarının fazlasıyla gündeminde olduğunu da belirtmiştir. Bu bölümde iktisadi kalkınma sorununun dönemsel analizi ve entelektüel alandaki metin analizleri yaparak Cumhuriyet dönemi Müslüman-Türk mil

liyetçiliğinin on dokuzuncu yüzyıldaki kökenlerine ışık tuttuğunu ifade etmektedir. Kılınçoğlu Yeni Osmanlıları Müslüman-Türk milliyetçiliğinin ilk örneklerinden biri olarak değerlendirilmektedir. İktisadi görüşlerinin Osmanlı piyasasındaki yabancı yoğunluğuna karşı çıkan “çağdaş Müslüman tepkisi” olarak tanımlanmış, iktisadi liberalizmi korumacı ve proto-milliyetçi politikalarla birleştirerek farklı bir görüş ortaya attıklarını ifade etmiştir.

Sonuç olarak Kılınçoğlu, Osmanlı imparatorluğu içerisindeki hakim sermayenin gayrimüslim tebaaya ait olması, kapitülasyonlar, uygulanan liberal politikaların yabancı sömürüsüne yol açması gibi faktörlerin Osmanlı kimliğinin daha çok aşınarak Müslüman-Osmanlı iktisadi milliyetçiliğinin kuvvetlenmesine sebep olduğunu belirtmiştir.

On dokuzuncu yüzyılın sonuna gelindiğinde iktisadi kalkınmanın çok boyutlu bir politika çerçevesinde gerçekleştirilmesi gerektiği anlaşılmıştır. Mali, ticari politikaların yanında iktisadi faaliyetlerin mikro yürütücüsü olan birey ve toplumun da eğitilmesi gerektiği açıkça görülmüştür. Beşinci bölümde Kılınçoğlu Osmanlı aydınlarının yumuşak bir toplum mühendisliği ile iktisadi kalkınmanın en temel aktörlerinden biri olarak Osmanlı toplumuna iktisadi değerleri aşılama için başta roman ve gazete yazıları olmak üzere edebi türlerin nasıl araç olarak kullanıldığını göstermektedir. Bu bölümdeki analizleri özellikle kitabın başında yaklaşımlar kısmında da belirttiği Yeni Tarihselci yaklaşımdan ilham alarak gerçekleştirdiğini ifade etmektedir. Dönemin iki önemli aydını olan Ahmed Mithad Efendi ve Mizancı Mehmed’in eserleri analiz edilmiştir. Yazar Ahmet Mithad’ın eserlerinde Osmanlı müteşebbisi üzerinden girişimcilik, yönetim ve iktisadi kalkınmaya dair görüşlerini okurları ile paylaştığını ifade etmiştir. Bununla birlikte eserlerini “uygulamaya hazır modeller” içerecek, modern kapitalist öge ve aktörlerin merkezde bulunacağı şekilde tasarladığını da belirtmiştir. Daha genel olarak bu dönemin edebi eserlerine bakıldığında ise iktisadi davranış, iş ahlakı, girişimcilik, çalışkanlık, gösteriş tüketimi, tutumluluk, yurt severlik ve daha birçok konunun işlendiği görülmektedir.

Kılınçoğlu sonsözde on dokuzuncu yüzyılda Osmanlı’nın geri kalmışlık sorunu ile karşı karşıya kalışının iktisadi boyutunun yanında önemli bir kimlik sorunu da yaşadığını ifade etmektedir. Zira bu dönemde yaşanan çift kutuplu dünyanın barbar veya medeni olma savaşıydı. Kılınçoğlu Osmanlı aydınlarının medeni olmanın sağlam üretim mekanizmalarının yanında çalışkan, iş ahlakı olan, yetenekli iktisadi bireylere sahip olmaktan geçtiğini bildiklerini belirtir. Son olarak Kılınçoğlu taklit meselesine getirdiği eleştirisi ile Osmanlı iktisat literatürüne bir özgünlük atfetmediğini özellikle belirtmektedir. Yazarın taklit meselesine getirdiği bu eleştiri aslında onun bu eserleri oldukça tarafsız bir şekilde değerlendirebilmesine imkan sağlamıştır. Bu açıdan oldukça gerekli bir yaklaşımdır. Bu vesileyle yazar Osmanlı iktisatçılarının özgün, kendilerine has iktisat teori ve politikaları oluşturmaları da oldukça pragmatist bir yöntemle Osmanlı toplumuna uyarlayarak fayda sağlayabilecek politikalar önerdiklerini ifade etmektedir.

Sonuç olarak Kılınçoğlu eserinde Osmanlı coğrafyasına iktisadi ve toplumsal olarak devrimsel etkiler ile gelen iktisat bilimi ve kapitalizmin hikayesini bizlere farklı bir perspektifte sunmaktadır. Kitabın en güçlü yanlarından biri sahip olduğu bakış açısı ve kullandığı araçları oldukça sistematik şekilde açıklamasıdır. Kitabın girişindeki yöntem, yaklaşım ve kaynaklar kısmında perspektifi çizilen yöntem okuyucu tarafından da oldukça sistematik şekilde hissedilmektedir. Kitabın yöntemi ve kavramsal çerçevesi ile ilgili olan bu bölüm belli teorileri anımsatan ancak kullanılması gereken kavramların kavramsal çerçevesinin net sınırlarla çizilmesinin ve sunulmak istenen perspektifin de doğru şekilde okuyucuya aktarılmasını sağlamaktadır. Eserin üzerine inşa edildiği tarihselci tezin sahip olması gereken nedensellik yazarın anlatımını bir zincir gibi birbirine bağlayarak bağlamsal, anlam-

lı bir bütünlük oluşturmaktadır. Kitap temelde Osmanlı iktisadi düşüncesinin en önemli dönemlerinden biri olan II. Abdülhamid dönemini inceliyor olmasına rağmen köklerini önceki dönemler kadar götürmekte, tespitlerini ise sonraki dönemlerdeki etkileriyle birlikte incelemektedir. Bu yönü ile Kılınçoğlu bizlere yalnızca II. Abdülhamid dönemi iktisadi düşünce dünyasını konu olan bir çalışma değil öncesi ve sonrası ile bütünlüklü bir son dönem Osmanlı iktisadi düşünce tarihi çalışması sunmuştur.